

СТРУКТУРА НА СОЦИАЛНАТА ИДЕНТИЧНОСТ

доц. д-р Йонка Стефанова Балтаджиева
Бургаски свободен университет

STRUCTURE OF SOCIAL IDENTITY

Assoc. Prof. Yonka Stefanova Baltadjieva, PhD

Abstract: This paper analyses the content of the social identity concept and looks into its essential characteristics. It also presents some fundamental modern ideas about the structure of social identity.

Key words: identification, identity, social identity, personal identity, self-categorisation.

В последните няколко десетилетия социалната идентичност се превърна във феномен, който активно привлича вниманието на научните среди. Предполага се, че разкриването на закономерностите на функциониране на социалната идентичност, ще позволи да се получи по-същностно познание на социалното поведение на човека. Особено актуални са проблемите на социалната идентичност днес, когато в света протичат бурни промени и трансформации на социалните отношения, които неизбежно водят и до трансформации в идентичността [по 6].

Появата на термина „идентичност“ в психологията е свързана с името на Ерик Ериксън [4]. Но идеята за психическо съдържание, подобно на това, което се включва в идентичността се открива още в трудовете на З. Фройд. Понятието „идентификация“ се появява за първи път в книгата му „Тълкуване на сънищата“ и означава „несъзнателен процес, благодарение на който индивидът мисли, чувства или действа като друг човек“ [10, с.444]. Той счита, че идентификацията е механизъм за усвояване от детето на образци на поведение на възрастните. В съвременната психология двете понятия „идентичност“ и „идентификация“ се интерпретират различно. Идентичността се разбира най-общо като някакво състояние на само отъждествяване, а идентификацията – като съвкупност от процеси и механизми, които водят до това състояние [6].

Корените на думата „идентичност“ са два – *īten* („във висша степен сходен“, „този същия“, „аналогичен“) и *īrse* („самият“). Така в самия термин се наслагват два смисъла – изменчивост във времето и тъждественост на самия себе си (еднаквост във времето) [по 6]. В идентичността на човека се разкрива многообразието на връзките между постоянното и променящото се, диалектиката на нейната природа.

Е. Ериксън посочва за родоначалник на понятието „идентичност“ У. Джеймс [4]. Но У. Джеймс не употребява този термин, използва вместо него „характер“, определя го като силно и всеобхватно чувство за тъждество и цялостност. Като самостоятелно научно понятие „идентичността“ се появява в книгата на Ер. Ериксън „Идентичност. Младост и криза.“ [4]. Ядрото на процеса на личностното развитие той открива в „природния стремеж към търсене на собствената цялост, ценност и перспектива...“ [8, с. 17]. Идентичността става самостоятелна единица за анализ на психичния живот на човека [8, с.9]. Но човешката същност има нещо повече от идентичност. Във всеки човек има едно „Аз“, един наблюдателен център на съзнанието и волята [4, с.179], а самата идентичност и нейните кризи не могат да бъдат единственото обяснение (макар

и най-важното) за развитието на човека. Двете понятия „идентичност“ и „идентификация“ имат общи лингвистични и психологически норми, но идентичността не може да се разглежда като „проста сума от по-ранни идентификации“, нито е допълнителна „група идентификации“ [4, с.208]. Идентичността е завоевание на юношеството. Във фиксиран, закрепен вид тя се наблюдава в края на пубертета и е продукт (резултат) от всяка отделна идентификация с различни хора в миналото. „Тя включва всички значими идентификации, но и ги променя, за да сътвори от тях уникално и достатъчно кохерентно цяло“ [4, с.211]. Идентичността е представата за реализираната йерархия от очаквания, която е изградена в детството по пътя на идентификация с голям брой хора и в много отношения. На различните етапи от своето развитие, детето се идентифицира не изобщо с хората, с техните роли и отношения, а само с тези от тях, които са най-често и непосредствено достъпни за него (майка, баща, братя и сестри).

Израстването на детето разширява възможностите му за взаимодействие с по-голям кръг хора и по-разнообразни роли. От характера на тези взаимодействия, от това доколко са пълноценни те, зависи „съдбата на детските идентификации“ [4, с.209]. Чрез идентификацията културните постижения на човечеството (разбрани като етически ценности) навлизат в индивидуалния свят на детето. Идентифицирайки се с ролите, изпълнявани от близките, значими за него хора, то формира йерархия от очаквания за това „какво“ (какъв) ще стане като възрастен. Тези очаквания в чист вид се проявяват в идентичността тогава, когато свършва ползата от идентификацията [4, с.209]. Семейството, съседите и училището са тези групи и институции, които осигуряват контакта на детето с другите хора (възрастни и връстници), съответно предоставят възможност за идентификация с тези други и за изграждане на очакванията. Дълбоките кризи в идентичността са заложени не само в енергийните сили на индивида, подхранващи разгръщането на неговата инстинктивна природа, но и в неговото обкръжение (преди всичко семейство), което осигурява на детето моделите на обществено поведение. Определен психичен дефект във взаимодействието със семейството или „дефект“ на някои от членовете на семейството изместват идентификацията по континуума: доверие, чувство за автономия, инициативност, срам, чувство за вина, малоценност, отчаяние. Тази идея за идентичността, разработена от Ер. Ериксън представя идентичността като динамично образувание, изпълняващо адаптивни функции и съпътстващо непрекъснато развитието на личността [6].

По-късно Н. Tajfel и неговите последователи отделят и описват социалните аспекти на идентичността, различавайки ги от личностните аспекти на идентичността. Разгръща се широка дискусия за тяхното съотношение и взаимовръзка [15].

Социалната идентичност представлява една от няколко най-обща теоретично изведени категории, чрез които може да бъде систематизирано съдържанието на себепознанието [3]. Другите са: образът на собственото тяло, историята на собствения живот, психологическият автопортрет и възприеманият потенциал за промяна на собствената личност.

Един от първите, който насочва вниманието към социалната идентичност е К. Левин. Той твърди, че за да съхрани усещането си за вътрешно благополучие, човек се нуждае от ясна групова идентификация и усещане за нея [по 6]. Значителен принос в разработването на проблемите на социалната идентичност има Ер. Ериксън [4]. Концепцията за психосоциалната идентичност, която той разработва е близка до съвременната интерпретация на явлението социална идентичност. Психосоциалната идентичност е продукт на взаимодействието между обществото и личността. Основните на изследването на социалната идентичност са заложени в трудовете на Дж. Мийд и Ч. Кули [по 6]. Дж. Мийд разглежда идентификацията като резултат от социалното взаимодействие, а инструмент за идентификация е „Другия“ [13]. Другият има решава-

ща роля в процеса на формиране на идентичността. Присъствието на „Другия” се включва в осъзнаването на себе си, което никога не е отделено от осъзнаването на „Другия” като партньор. С. Московичи предлага хипотеза за организация на съзнанието на индивида по подобие на идентификационната матрица. За основа на тази матрица служат множество принадлежности на индивида – общочовешка, полава, религиозна, етническа, професионална и чрез матрицата се разпределя постъпващата информация по категории, с които човек се отъждествява [по 6].

Съвременните изследвания на социалната идентичност се основават на две основни теории, разработвани в рамките на когнитивистката парадигма – теория за социалната идентичност на Н. Tajfel и G. Turner и теорията за само категоризацията на G. Turner [15], [16], [9]. Според Н. Tajfel и G. Turner социалната идентичност е съставена от онези аспекти на Аз-образа на човека, които са извлечени от социалните категории, към които той чувства, че принадлежи. Те подчертават, че социалната идентичност е резултат от процеса на социалната категоризация. Тази теория определя ясно границата между социалната идентичност (описание на Аза, произтичащо от осъзнаване на членството в определени социални групи) и личностната идентичност (част от Аза, описвана в термините на уникални личностни черти и междуличностни отношения). Н. Tajfel противопоставя актуализацията на личностната и социалната идентификация като полюси на социално-поведенческият континуум. Той предполага, че за да постигне положителна самооценка човек може да използва или между групови, или междуличностни форми на взаимодействие, съответно социална или личностна идентичност (всичко зависи от това, кой начин за постигане на самооценката е по-бърз). По този начин те (личностната и социалната идентичност) стават противоположни.

Теорията за само категоризацията на G. Turner поставя по-голям акцент върху когнитивните процеси, включени в процеса на самоопределение и интерпретация [16], [15]. Търси се отговор на въпроса защо личността се идентифицира с определена социална категория в определена ситуация и какви ситуационни фактори обясняват подобни идентификационни „флукутации”. Според Дж. Търнър личностната идентичност включва по-интимните представи на индивида за себе си и за собствените личностни черти, които го отличават от другите хора и определят неговия индивидуален облик. От тази позиция към личностната идентичност трябва да се отнесат и категориите, които са свързани с образа на своето тяло, историята на собствения живот, психологическият автопортрет и възприемания потенциал за промяна на собствената личност [3]. В работите на G. Turner личностната и социалната идентичност също се противопоставят като различни нива на когнитивна категоризация на човека [16]. Аналогична тенденция се наблюдава и в съвременните когнитивно-ориентирани изследвания на социалната идентичност.

Съществуват и идеи, според които зад всяка социална категория стои определено съдържание, което се основава на признаци, интерпретирани като съдържание на личностната идентичност [14]. Изследванията в тази посока показват, че личностните характеристики са съдържание на социалната идентичност на личността. С. Московичи също защитава идеята, че личностната и социалната идентичност не си противоречат, а са взаимно допълващи се елементи на идентичността на човека. Все още не е решен и въпроса за първичността на идентичностите. По правило се признава първичността на социалната идентичност и нейното определящо влияние върху формирането на личностната идентичност [по 6].

В последните години широко разпространение получава социално-конструктивисткият подход към изследване на социалната идентичност [11]. Идентичността се разглежда като продукт на социалните отношения. Създавайки свой собствен образ човек приема набор от езикови конструкции, които съществуват в неговата култура. Те

определят неговите действия в контекста на социалните отношения с другите хора. Елементите на Аз-образа, включително и съдържанието на социалните идентификации се променят в резултат на промяна в социалното взаимодействие. Те (елементите) могат да отговарят или да не отговарят на разпространените в културата представи, съответно да се разглеждат като адекватни или отклоняващи се от нормата [6].

Социалната идентичност се определя като „съзнанието на човека за това, че принадлежи към различни социални групи и изпълнява различни социални роли” [3, с.56]. Тук се включват всички роли, които личността изпълнява и всички групи, към които принадлежи. Понятието социална идентичност описва как другите хора определят човека въз основа на социални категории или признаци, напр. възраст, професия, етническа принадлежност [12]. Социалната идентичност е резултат от процеса на идентификация, определяне на себе си чрез членство в социалната група. Социалните групи, в които протичат идентификационните процеси се разглеждат в западната социална психология преобладаващо като малки социални групи, в които индивидът е включен непосредствено. Руските изследователи разглеждат социалната идентичност предимно като резултат от съотнасянето на личността с големи социални групи – етнически, джендърни (полови), религиозни, професионални и др. [6]. В заключение можем да кажем, че социалната идентичност се определя като феномен, който възниква на основата на осъзнаване от личността на своята принадлежност към разнообразни социални групи, в които човекът се включва през своя живот. Централни компоненти в структурата на социалната идентичност на личността представляват джендърната (половата) и етническата идентичност [17]. Именно принадлежността към етническите и джендърните групи изпъква като най-очевидното основание за категоризация. Терминът „полов/а” има множество значения и поради това, когато се говори за различие между женски и мъжки качества се предпочита думата „джендърна”. За някои изследователи двата термина са синоними [5, с.145].

Л. Бърк определя половата идентичност като образ за себе си, който може да бъде относително мъжествен или женствен по характеристики и който е достойни на възрастния човек [2, с.260]. Г. Крайг посочва, че половата идентичност е „отнасяне на себе си към мъжки или женски пол и способност да се определя пола на другите хора” [5, с.434]. Според него детето „научава” каква е неговата полова принадлежност чрез едновременното действие на два взаимосвързани фактора (компонента): свързване на пола с поведението и представа за половите особености [5]. Първите прояви на половата идентичност се отнасят към предучилищна възраст и са под формата на „придобивани полово типизирани реакции” [2, 260], Крайг ги нарича полово ролеви стереотипи – „устойчиви представи за това, какво трябва да бъде поведението на мъжете и жените” [5, с. 145]. По-късно тези реакции се организират и се ражда идеята за себе си като принадлежащ към един от двата пола. Развива се полова константност (стереотипност). Полов оролево развитие (оформяне) на децата е резултат от съвместното действие на средата (натиска на средата) и когнитивното развитие на детето (познаването). „Децата организират преживяванията си в полови схеми, или мъжки и женски категории, които използват, за да интерпретират света” [2, с.261]. В средното детство половата идентичност се разширява и включва три самооценки: полова типичност, полова удовлетвореност, натиск да се подчинява на половите роли [2, с.325]. Въпреки, че полово ролевата идентичност се формира още в ранното детство, процесът на полово идентификация продължава още дълго време [5]. Децата са вътрешно мотивирани „да придобиват ценности, интереси и модели на поведение, които съответстват на пола” [5, с.434]. Вероятно половата идентичност представлява най-важната част от Аз-концепцията на личността и тя е не е постоянна, веднъж завинаги „вкоренена особеност на личността” [5, с.143]. В структурата на джендърната идентичност могат да се

отделят три компонента: когнитивен – осъзнаване на своята принадлежност към определен пол и описание на себе си чрез категориите мъжественост и женственост, оценъчен (афективен) – оценка на психологическите черти и особености на ролевото поведение чрез съотнасянето им с модели/еталони на мъжественост и женственост, поведенчески (конативен) – личната самопрезентация на индивида като представител на джандърна група [6].

Етническата идентичност е завоевание на юношеството и е психологическа категория, която се отнася до осъзнаването на своята принадлежност към определена етническа общност [6]. Етническите установки стават устойчиви към 16-17 години. Етническата идентичност се свързва с преживяването на членството в определена етническа група и с нагласите за принадлежност към групата (общността) [2, с.384]. Въвежда се и понятието би културна идентичност – формира се чрез приемане на ценностите от субкултурата на подрастващия и ценностите от доминиращата култура.

В социалната идентичност могат да се включат и възрастова, професионална и градска идентичност, тъй като те също са свързани с най-важните аспекти на социалното битие на съвременната личност [6].

Възrastовата идентичност е като че ли най-слабо теоретично и емпирически описания компонент на социалната идентичност. Дълго време „възrastовата група” се изучава предимно от социологията и демографията, а осмислянето на категорията „възраст” се губи в нейната многозначност. От една страна се представя възрастта като показател за развитие в онтогенезата – календарна възраст. От друга страна възрастта има социални измерения (социална възраст), защото е свързана с ролеви характеристики, които произтичат от разделението на труда, социалната структура на обществото и различните форми на социална активност, достъпни за различна календарна възраст. Преобладава мнението, че възрастта трябва да се разглежда като социално явление и в съответствие с това възрастовата група придобива собствено социално психологическо звучене. В съвременната социална психология възрастовите групи се разглеждат като разновидност на големите социални групи [6]. В съответствие с това възрастовата идентичност се определя като преживяване на собствената принадлежност към определена група на определена календарна възраст. Тя е процес и резултат от отъждествяването на индивида с определена възрастова група и приемане на нейните нормите на поведение като регулатори на собственото поведение. Възрастовата идентичност се формира в процеса на интерпретация от човека на своята календарна възраст чрез възрастови социални конструи. В тяхното съдържание се включват възрастови стереотипи, които определят характера на взаимодействието с представители от своите и другите възрастови групи. За разлика от джандърната и етническата идентичност, възрастовата идентичност се променя драстично в процеса на онтогенезата при преминаване от един период на развитие в друг. Сменят се драстично социалните възрастови групи, с които се идентифицира индивидът – „подрастващи”, „зрели”, „стари” [6].

Професионалната идентичност или установяване на своята идентичност в професионалната дейност е най-важната задача на юношеството и ранната зрялост [4]. Професионалното самоопределение не е достояние само на младежката възраст и изборът на професия не е едномоментен акт. Под влияние на различни фактори човек може да промени първоначалния професионален избор и да усвои и реализира нова професия. Като следствие от тази промяна се променя и професионалната идентичност. Професионалната идентичност е процес на само отъждествяване с други представители от общата професионална среда, установяване на емоционална връзка с професионалната общност. Тя зависи и от ценността на институцията „професия” в обществото и в индивидуалното съзнание [6].

В съвременния свят текаат усилени процеси на урбанизация, расте количеството на градовете и интензивно се развиват и укрепват вече съществуващите. Продължава движението на хората към градските центрове, като се наблюдава и движение от по-малки градове към по-големи градове, предоставящи по-големи възможности за реализация и развитие. Градският начин на живот, градският стил на живот определят градската идентичност – тя е резултат от идентификацията с групата хора, които живеят в един или друг град и противопоставянето на групите, които живеят в другите градове.

В проведено от нас изследване на социалната идентичност на подрастващи се отделят и наблюдават общо 4 нейни актуални компоненти – ученическа, джандърна, етническа и възрастова (възрастност) [1]. Учениците на 9 и 10 години в по-голяма степен се отъждествяват с ролята на ученик от тези на 13 и 14 години. При по-малките деца смесената джандърно-възрастова идентификация е по-силно изразена, отколкото при по-големите. Отсъстват професионална, религиозна и градска идентичност. Отсъства не само идентификация с определени професионални компетентности, но липсва и професионална ориентация, като представа за желана бъдеща реализация. Социалната идентичност на децата на 9 и 10 години все още се формира и е на нивото на грубото разграничаване на социалните роли. Същата тенденция се наблюдава и при учениците на 13 и 14 години. Вероятно посочените компоненти не изчерпват нейното богатство, но са едни от най-важните ефекти на социалната категоризация.

Литература

1. Балтаджиева, Й. Социалната идентичност в съдържанието на Аз-концепцията на подрастващите, сп. Българско списание по психология, бр. 3-4, 2011.
2. Бърк, Л. Изследване на развитието през жизнения цикъл, С., 2012.
3. Дилова, М. Експериментална психология на себепознанието. С., 2008.
4. Ериксън, Ер. Идентичност. Младост и криза. С., 1996.
5. Крайг, Г. Психология развитие. Ст.Питер., 2002.
6. Микляева, А. В., Румянцева, П.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования. 2008.
7. Павленко, В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии. – В: Вопросы психологии, №1, 2000.
8. Силгиджиян, Х. Ерик Ериксън: едно предизвикателство към научните и културните възгледи за жизнения път на човек. В: Ериксън, Ер. (1996), Идентичност. Младост и криза. С., 1996.
9. Търнър, Дж. Социална идентификация и създаване на психологически групи. – В: Групата и личността в социалната психология. С., 1990.
10. Фройд, З. Тълкуване на сънищата. С., 1993.
11. Шихирев, П.Н. Современная социальная психология. М., 1999.
12. Daschefskey, A., Sharpio H. Ethnicity and Identity. // Ethnic and Identity in Society. Chicago, 1976.
13. Mead, G. Mind, Self and Society. Ch., 1972.
14. Reid, A., Deaux, K. Relationship Between and Personal Identities Segregation or Integration? //Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 71, №6, 1996.
15. Tajfel, H., Turner, G. An integrative Theory of Intergroup Conflict. // The Social Psychology of Intergroup Relations. Monterey, 1979.
16. Turner, G. Towards a cognitive redefinition of the socialgroup. In H. Tajfel (Ed.) Social Identity and intergroup relations. Camgridge, 1982.
17. Turner, K.L., Brown, C.S. The Centrality of Gender and Ethnic Identities across Individuals and Contexts. // Social Development, 16, 4, 2007.